

MAKTABGACHA YOSHDAGI IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASH
METODIKASI

Sirojiddinova Shodiya Xasanovna

Navoiy Davlat Universiteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15706187>

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan iqtidorli bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkillashtirish va takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Аннотация: В статье освещаются вопросы организации и совершенствования учебно-воспитательных процессов с одаренными детьми, воспитывающимися в дошкольных образовательных организациях.

Annotation: The article highlights the issues of organizing and improving educational processes with gifted children raised in preschool educational organizations.

Kalit so'zlar: iqtidor, qobiliyat, iste'dod, qiziquvchanlik, yuqori imkoniyat, bilish jarayonlari, ta'lim, tarbiya, jadallashtirilgan ta'lim, maxsus dastur, shaxs xususiyatlari.

Ключевые слова: одаренность, способности, одаренность, любознательность, высокая емкость, познавательные процессы, образование, воспитание, ускоренное обучение, специальная программа, особенности личности.

Keywords: giftedness, abilities, giftedness, curiosity, high capacity, cognitive processes, education, upbringing, accelerated learning, special program, personality traits.

Iqtidor – bu insonning hayotga moslashish uchun genetik va eksperimental ravishda oldindan belgilangan qobiliyatlarining o'ziga xos o'lchovidir. Iqtidorlilik – bu insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir nechta faoliyat turlarida yuqori natijalarga erishish qobiliyatini belgilaydigan psixikaning tizimli sifati. Iqtidorli bola – bu u yoki bu faoliyat turidagi yorqin, ravshan, ba'zan ajoyib yutuqlari bilan ajralib turadigan bola. Iqtidorning asosiy funktsiyalari – bu dunyoga, atrof-muhitga maksimal darajada moslashish, ijodiy yondashuvni talab qiladigan yangi, kutilmagan muammolar paydo bo'lganda, barcha holatlarda yechim topish. Shu nuqtai nazardan qaraganda, iqtidor bolalarning asosiy psixologik xususiyati, ularning haddan tashqari aqliy faolligi, ruhiy stressga beixtiyor, tinimsiz jalb etilishidir.

Iqtidor tushunchasini birinchi marta XIX asr o'rtalarida ingliz psixologi Frensis Galton tomonidan ishlab chiqilgan. Iqtidor odatda “badiiy” va “amaliy” ga bo'linadi. Bolada har qanday qobiliyat erta paydo bo'lishi uning qobiliyati haqida bayon qiladi. B.M.Teplov iqtidorni “qobiliyatlarning sifat jihatidan o'ziga xos birikmasi” deb ta'riflagan, bunda u yoki bu faoliyatni bajarishda ko'proq yoki ozroq muvaffaqiyatga erishish bog'liqdir. Biror ishni muvaffaqiyatli bajarish uchun qobiliyatlar to'plamiga qo'shimcha ravishda, odam ma'lum miqdordagi ko'nikma, bilim va malakalarga ega bo'lishi kerak. Bundan tashqari, ta'kidlash kerakki, qobiliyat maxsus (bitta faoliyat turiga) va umumiy (har xil faoliyat turlariga) bo'lishi mumkin. Ko'pincha ular bir-biri bilan birlashtiriladi.

Psixologik tadqiqot va maxsus kuzatishlarning ko'rsatishicha, yuqori aqliy qobiliyatlarga ega bolalar, aksariyat hollarda, oddiy bolalarga nisbatan birmuncha muvaffaqiyatli bo'lishadi. Ta'lim tarbiyani o'zlashtirish jarayonida muammolar kuzatilmaydi, tengdoshlari bilan yaxshi muloqotda bo'lishadi, yangi muhitga tezda mostlashishadi. Bunda yoshligidan singib ketgan

qiziquvchanlik va mayllari bolaning kasb tanlashi va muvaffaqiyatlarga erishishida puxta zamin bo'lib xizmat qiladi. Bunday bolalarning ta'limni oson o'zlashtirishidagi yuqori imkoniyatlari inobatga olinganligi va ijodiy rivojlanishi uchun sharoitlar yaratilmaganligi sababli ayrim muammolar tug'ilishi mumkin. Shu sababli iqtidorli bolalar bilan ishlash jarayonida avvalo bola yashaydigan muhit ya'ni uning oilasi haqida ma'lumotga ega bo'lish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda turli qobiliyatlarni shakllantirish uchun sezgi organlari va shu asosda amalga oshiriladigan hissiy jarayonlarning rivojlanishi ham zarur. Ushbu qoida hissiyot, idrok, diqqat, fikrlash, tasavvur, xotira kabi psixologik jarayonlarning rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega. Barcha psixik jarayonlar bola shaxsining ijodiy salohiyatini shakllantirish uchun asosdir. Rivojlangan bolalar o'z-o'zini o'rganish qobiliyatining yuqori darajasi bilan ajralib turadi, ular erta nutq va katta so'z boyligi, murakkab so'zlardan foydalanish, shuningdek, hisoblash yoki o'qishning erta rivojlanishi bilan ajralib turishadi. T.S.Komarovaning fikricha, "Maktabgacha yoshdagi bolalarning har qanday qobiliyatlarini rivojlantirish narsa va hodisalarni bevosita bilish tajribasiga asoslanadi. Idrokning barcha turlarini rivojlantirish, ob'ektlarning shakli va hajmini, ularning qismlarini, qo'llarining harakatlarini navbat bilan o'zlashtirish jarayoniga kiritish kerak, shunda qo'l harakati tasviri shakllanadi.

O'z iqtidorini kashf etadigan va ularni yashirin saqlaydigan ya'ni ularni namoyon etmaydigan bolalar bo'ladi. Aka-uka, opa-singillar va tengdoshlar bilan doimiy aloqada bo'lgan ba'zi iqtidorli bolalar uchun o'zlarining farqlarini tushunish erta paydo bo'lishi mumkin. Boshqalar uchun o'zlarining maxsus qobiliyatlarini anglash birinchi navbatda maktabgacha ta'lim tashkilotida o'zlarini boshqa bolalar bilan muqarrar ravishda taqqoslashda paydo bo'ladi. Bolaning o'zlarini sog'lom idrok etishi va boshqa bolalarning qobiliyatlari va qiziqishlari o'zinikidan farqli darajada yoki bir xil sohada bo'lishi mumkinligini tushunishi muhimdir. Bolalarda iqtidor turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ba'zi bolalarda iqtidor yashirin holda bo'lishi mumkin. Bu bolalar bilan ishlashda tarbiyachi o'ta tajribali bo'lishi talab etiladi. Boladagi yashirin iqtidorni tarbiyachi vaqtida anglab uni yuzaga chiqarish uchun kerakli usullardan foydalansa o'rinli bo'ladi. Deyarli har jihatdan iqtidorli bola boshqa barcha bolalar bilan bir xil bo'lib, faqat ulardagi qiziquvchanlik, o'zini va atrof-muhitni anglashga bo'lgan intilishi bilan ajralib turadi. Bu borada ota-onalar va tarbiyachi oldida turgan vazifa, bunday bolalarning erta rivojlanishini hisobga olgan holda, o'z vaqtida to'g'ri mashg'ulotlarni, to'g'ri so'zlarni va bolaga qiziqarli barcha narsalarni bilishdir. Bunday muloqot nafaqat og'zaki muloqot orqali amalga oshiriladi, balki ota-onalar, tarbiyachilar va bolaning atrofida qiladigan muloqoti va munosabatlarida ham namoyon bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'plab iqtidorli maktabgacha yoshdagi bolalarning ajoyib nutq qobiliyatlari ota-onalar va tarbiyachilarni og'zaki muloqotga juda ko'p e'tibor berishga majbur qiladi. Bunday bolalar eshitgan har bir narsasini o'zlashtirib olishga moyil bo'ladi. Bu esa ota-ona va tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi.

Iqtidor va iqtidorli bolalarni barvaqt aniqlash, o'qitish va tarbiyalash ta'lim tizimini takomillashtirishning asosiy muammolaridan biridir. Iqtidorli bolalar kattalarning yordamiga muhtoj emas, degan fikr bor, lekin alohida e'tibor va etakchilik juda muhim. Biroq, o'zlarining shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, bunday bolalar o'zlarining faoliyati, xatti-harakati va fikrlashlarini baholashga eng sezgir bo'lib, ular hissiy stimullarni qabul qiladilar va munosabatlar va aloqalarni yaxshiroq tushunadilar. Bugungi kunda ko'pchilik psixologlar iqtidorning rivojlanish darajasi, sifat jihatidan o'ziga xosligi va tabiati har doim irsiyat (tabiiy

moyillik) va bolaning faoliyati (o'yin, o'qish, ish) bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy muhitning murakkab o'zaro ta'siri natijasi ekanligini tan olishadi. Shu bilan birga, shaxsiy iste'dodni shakllantirish va amalga oshirish asosida shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirishning psixologik mexanizmlarining rolini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Iqtidorni yuzaga chiqishida irsiyat bilan bir qatorda ijtimoiy muhitning ham o'rne beqiyos hisoblanadi. Aksariyat psixologlar shaxsning ijodkorligini (ijodiy salohiyatini) iqtidorning eng muhim va ma'lum darajada mustaqil omillaridan biri deb bilishadi. Amerikalik psixolog P. Torrance ijodkorlikni insonning noaniqlik va axborot etishmasligi sharoitida yuzaga keladigan keskinlikni bartaraf etishga bo'lgan kuchli ehtiyoji tufayli yuzaga keladigan jarayon deb ta'riflagan. Bu jarayon muammoni izlash va aniqlash, uni hal qilish yo'llari haqidagi farazlarni ilgari surish va sinab ko'rish, yechimlarni izlash va asoslashni o'z ichiga oladi.

Bolalarning yosh xususiyatlari va taraqqiyot darajalari bilan bog'liq holda o'ziga xos tarzda erta va kech namoyon bo'ladigan iqtidorlar mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolalarda quyidagi iqtidor turlari mavjud bo'ladi:

1. Ijodiy iqtidor:

San'at: Rasm chizish, haykaltaroshlik, qo'l mehnati kabi ijodiy faoliyatlarga qiziqish bildirishi.

Musika: Qo'shiqlarni tez yod olish, ritmni his qilish, musiqiy asboblarni o'rganishga bo'lgan intilishi.

She'riyat va adabiyot: She'rlar va hikoyalar tuzish, ifodali o'qishga qiziqish.

2. Intellektual iqtidor:

Matematika: Sonlar va shakllarga qiziqish, muammolarni tez hal qilish qobiliyati.

Til qobiliyati: Yangi so'zlarni tez yod olish, hikoya qilish, til o'rganishga intilish.

Mantiqiy fikrlash: Mantiqiy jumboqlarni tezda tushunish va yechishga intilishi.

3. Jismoniy iqtidor:

Sport: Jismoniy faollikka bo'lgan qiziqish, muvozanat, tezlik va moslashuvchanlik.

Raqs: Ritmni his qilish, o'z harakatlarini musiqa bilan uyg'unlashtira olish.

4. Liderlik va ijtimoiy iqtidor:

Guruh faoliyatlarida liderlik qilish, boshqalarga yordam berishga intilish va muloqotda faollik.

5. Texnik va mexanik qobiliyat:

Qurilish o'yinchoqlari yoki mexanik qismlar, legolar bilan ishlashga qiziqish, o'z qo'llari bilan biror narsa yaratishga intilish.

Iqtidor belgilari:

- Ma'lum bir faoliyat turiga bo'lgan qiziqishning yuqoriligi;
- Kam harakat natijasida yuqori ko'rsatkichlarga erishish;
- Muammolarga o'zgacha yondashish va ularni hal qilishga harakat qilishi.

Umumiy aqliy iqtidor turlari:

- Salohiyat
- Iqtidor
- Bilim olishga ehtiyojning yuqoriligi
- Noan'anaviylik

Iqtidorni rivojlantirish yo'llari:

- Mashg'ulotlarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
- Mashg'ulotdan tashqari vaqtda ijodiy faoliyatning rivojlanishi;

-Ta'lim muassasidan tashqari vaqtda ijodiy faoliyatning rivojlanishi;

-Qo'shimcha mashg'ulotlarda ijodiy faoliyatning rivojlanishi;

Iqtidorli bolalar bilan ishlash shartlari:

-Doimiy ravishda ularning bilishga bo'lgan qiziqishlarini to'g'ri yo'naltirish;

-Bilish jarayoniga ijodiy tus berish;

-Bolalar eng yuqori natijaga erishishi mumkin bo'lgan yo'nalishni tanlashga ko'maklashish.

Shuni yodda tutishimiz kerakki, iqtidorni aniqlashda dastavval, bolaning yoshi va uning psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratish kerak. Iqtidorli bolada quyidagi sifatlar ko'zga tashlanadi: qiziquvchanlik; qo'yilgan muammoga noodatiy yondashuv va yechim; faol, o'z fikrlarini mustaqil tarzda bayon etish layoqati; boy tasavvurga ega; xotira mustahkamligi; o'rganishga, o'qishga qiziqishning yuqoriligi. Ayrim hollarda iqtidorli bolalar o'z tengdoshlari bilan kam muloqotga kirishadi yoki aksincha, umuman, gaplashishni xohlashmaydi. Yodda tutishimiz kerakki, bunday bolalarning shakllanishida tarbiyachi va pedagog-psixologlarning vazifasi katta. Tarbiyachi birinchi o'rinda, iqtidorli bolalar haqida bilimga ega bo'lishi lozim. Kichkintoyni turli ijodiy faoliyat turi bilan shug'ullantirish, kasblar haqida tanishtirish, pedagog-psixolog esa ular bilan individual, guruhiiy psixologik konsultatsiya, trening, art-terapiya hamda ota-onalar bilan suhbat ishlarini olib borishi maqsadga muvofiqdir. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda ota-onalarning ham o'rne beqiyosdir. Ota-onalar farzandlarining qiziqishini inobatga olgan holda ularga barcha sharoitlarni yaratib berishlari, bola individualligini anglashlari, ularga yetarli darajada erkinlik berishlari, topshiriqlarni oddiydan murakkabga tomon sekinlik bilan berishlari va joyi kelganda ularga tanbeh yoki ra'gbat ham berib turishlari kerak bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, iqtidorli bolani topish, ular bilan alohida ishlash, ularning har biriga individual sifatida qarash, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, munosabatlarni yaxshilash, ota-ona bola, tarbiyachi munosabatlarini baland tutish va ijodiy ishlash juda zarurdir. Eng muhimi, tabiatning insoniyatga bergan ajoyib sovg'asini yanada rivojlantirish va boladagi iqtidorni iste'dodga aylantirish uchun astoydil harakat qilish lozim. Buning uchun albatta pedagoglar doimiy izlanishda bo'lishi va boladagi iqtidorni o'z vaqtida aniqlab to'g'ri yo'naltira olishi kerak.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov, B. A., Majidov, J. M., Narimbetova, Z. A., Kuralov, Yu. A. (2020). Oliy ta'limni rivojlantirishda o'qitishning klaster usulining faol interaktiv va masofaviy shakllari. Iqtisodiyot va jamiyat, 12(79), 805-808
2. Narimbetova, Z. A., Sytina, N. (2021). O'qituvchi axloqiy namunadir. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 2(1), 1153-1159.
3. Sytina Natalya, Narimbetova Z.A. (2021). O'qituvchi o'quvchi uchun axloqiy namunadir. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar jildi 2(1).
4. <http://www.edunet.uz>
5. <http://www.istedod.uz>